

પ્રસ્તાવના

મારા પિતાની દુકાન... એ માત્ર ચાર દીવાલો અને એક છતથી બનેલું માળખું નહોતું. એ તો મારા બાળપણનું બ્રહ્માંડ હતું. પિસ્તાલીસ વર્ષ સુધી એ દુકાનની હવામાં એક આગવી સુગંધ ભળેલી રહી - એ સુગંધ હતી મારા પિતાના પરસેવાની, ગ્રાહકોના વિશ્વાસની અને પેઢીની પરંપરાની. એ દુકાનનો ગલ્લો મારા માટે માત્ર પૈસા ગણવાનું સાધન નહોતો, એ તો સંબંધોના હિસાબ સાચવતો લાલ પૂંઠાવાળો ચોપડો હતો, જેની શરૂઆત હંમેશાં 'શ્રી વા'થી થતી.

આ માત્ર મારા પિતાની વાત નથી. આ તો દરેક ગુજરાતી વેપારીની ગાથા છે, જેના લોહીમાં વેપાર વણાયેલો છે. ગુજરાતની માટીમાં જ કંઈક એવું છે કે અહીં લક્ષ્મી (ધન) અને સરસ્વતી (વિવેક)નો સંગમ વેપારમાં જોવા મળે છે. અહીં ધંધો એ માત્ર આજીવિકા નથી, પણ ઓળખ બની જાય છે. આ એ જ ધરતી છે જેણે ધીરુભાઈ અંબાણીના નાના ગેરેજથી શરૂ થયેલા સાહસને સામ્રાજ્ય બનતા જોયું છે, ગૌતમ અદાણીની ગગનચુંબી ઉડાનને પાંખો આપી છે, નિરમાના કરસનભાઈ પટેલના ઘરે-ઘરે કરેલા સંઘર્ષને સફળતામાં બદલાતા નિહાળ્યો છે અને 'વાઘબકરી ચા'ની દરેક ચૂસકીને સંબંધનો સ્વાદ બનાવ્યો છે. આ બધી જ વાર્તાઓનો પાયો એક જ છે : કોઠાસૂઝ, હિંમત અને સૌથી વધુ, 'ધંધો એ જ ધરમ'નો અતૂટ સિદ્ધાંત.

આ નવલકથાનો જન્મ આ જ મનોમંથનમાંથી થયો છે. મેં મારી નજર સામે સમયના વહેણને જોયું છે અને અનુભવ્યું છે કે કેવી રીતે પેઢીઓની પરંપરા અને કોર્પોરેટ જગતની સ્પર્ધા વચ્ચે આપણી ઓળખ પિસાઈ રહી છે. આ સંઘર્ષ છે હસમુખભાઈ જેવા વડીલોના એ લાલ ચોપડા વચ્ચે, એનાં પાનાં પર માત્ર ઉધાર-જમા નહીં, પણ સંબંધોની ઉખા, કોઈની દીકરીનાં લગ્નમાં કરેલી મદદ અને વર્ષોનો અતૂટ વિશ્વાસ પણ નોંધાયેલો છે. અને બીજી તરફ છે કીર્તન જેવા MBA થયેલા યુવાનોની એકસેલ શીટ, જેમાં માત્ર ઠંડા આંકડાઓ, પ્રોફિટ માર્જિન અને ગ્રોથના ગ્રાફ છે, પણ કદાચ આત્મા નથી. આ ટક્કર છે 'આબરૂ' અને 'બ્રાન્ડ વેલ્યુ' વચ્ચેની.

આ નવલકથા લખતી વખતે મારા મનમાં એક જ સવાલ ઘૂમરાતો હતો : ખરું ગૌરવ શેમાં છે? ટર્નઓવરના આંકડાઓમાં કે ગ્રાહકના ચહેરા પરના

સંતોષમાં? નવી શાખાઓ ખોલવામાં કે પેઢીઓ સુધી સચવાયેલા સંબંધોમાં? આ નવલકથા એ જ સવાલોના જવાબ શોધવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે. આ વાર્તામાં તમને હાર દેખાશે, જીત દેખાશે, સંઘર્ષ દેખાશે અને અંતે એ સત્ય પણ સ્પષ્ટ થશે કે સાચું ગૌરવ ત્યારે જ મળે છે, જ્યારે ધંધાની સફળતા અને ઘરની સુખ-શાંતિ એક જ તુલામાં સમતોલ રહે.

આ વાર્તાનું બીજા મારા પિતાની એ જ દુકાનની સુગંધમાં રોપાયું હતું. આ નવલકથા એ દરેક ‘હસમુખભાઈ’ને સમર્પિત છે, જેમણે માત્ર દુકાનો નહીં, પણ પેઢીઓ ઊભી કરી છે. જેમણે માત્ર પૈસા નહીં, પણ વિશ્વાસ કમાયો છે. અને એ દરેક ‘સવિતાબહેન’ને પણ, જેમનું યોગદાન ક્યારેય કોઈ ચોપડે નથી નોંધાયું, પણ જેમની ધીરજ અને ત્યાગ વગર કોઈ પેઢી ટકી શકી નથી. આ વાર્તા એમને સમર્પિત છે જેમણે પોતાની આવનારી પેઢીને વારસામાં માત્ર ધંધો જ નહીં, પણ ગર્વ પણ આપ્યો છે.

આશા છે કે આ સુગંધ તમારા હૃદય સુધી પહોંચશે અને તમને તમારા પોતાના ‘ઘર, ધંધો અને ગૌરવ’ની યાદ અપાવશે.

— સૌરભ ખખર

આભારવિધિ

કોઈ પણ પુસ્તકનું સર્જન એકલા હાથે થતું નથી. એ તો એક વટવૃક્ષ જેવું છે, જેનાં બીજ ભલે કોઈ એક વિચારમાં રોપાયાં હોય, પણ તેને સિંચવા અને ઉછેરવા માટે અનેક લોકોનાં સ્નેહ, સહકાર અને પ્રેરણા રૂપી જળ અને સૂર્યપ્રકાશની જરૂર પડે છે. ‘ઘર, ધંધો અને ગૌરવ’ના આ વટવૃક્ષને ઉછેરવામાં જેમનો અમૂલ્ય ફાળો છે, એ સૌનો હું હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

સૌપ્રથમ, મારા ઘરના એ આધારસ્તંભ, જેમણે મારા અસ્તિત્વને ઘડ્યું છે. મારી મમ્મી, જેમણે મને માત્ર જન્મ જ નહીં, પણ જીવન જીવવાના અમૂલ્ય પાઠ શીખવ્યા. જેમની શીખ કોઈ પુસ્તકોમાં નથી મળતી, પણ જેમણે પોતાના આચરણથી મારામાં સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું છે. મારી નાની બહેન, ખુશી. ઉંમરમાં ભલે તે નાની હોય, પણ દરેક મુશ્કેલ ઘડીમાં તે મારા માટે એક પર્વત બનીને ઊભી રહી છે. તેનો નિઃસ્વાર્થ સાથ અને અતૂટ વિશ્વાસ મારી હિંમત બની રહ્યાં. અને મારા મામા, જેમણે મારા જીવનના દરેક નિર્ણયમાં અતૂટ વિશ્વાસ મૂક્યો અને જરૂર પડ્યે એક વડીલ મિત્રની જેમ સાચો માર્ગ ચીંધ્યો.

મારા ગુરુજનો અને માર્ગદર્શકો, જેમણે મને જ્ઞાનની દુનિયાના દરવાજા ખોલી આપ્યા. તેમણે મને માત્ર ભણાતર જ નહીં, પણ જીવનને જોવાની એક નવી દ્રષ્ટિ આપી છે.

હવે એ લોકોનો આભાર, જેઓ કદાચ જાણતા પણ નથી કે તેઓ આ પુસ્તકના સાચા પ્રેરણાસ્ત્રોત છે. અમારી દુકાને આવેલા એ દરેક ગ્રાહક... તમે મારા માટે માત્ર ગ્રાહક નહોતા, તમે તો મારાં જીવંત પાત્રો હતાં, મારા ગુરુ હતા. તમારી સાથે થયેલી વાતોમાં, તમારી આંખોમાં દેખાતા સંતોષમાં અને ક્યારેક તમારી ફરિયાદોમાં પણ મેં એવા પાઠ શીખ્યા છે, જે દુનિયાની કોઈ MBA કૉલેજ નથી શીખવી શકતી. તમે મને સાંભળ્યો, મને શીખવ્યું અને મને સતત વધુ સારું કરવા માટે પ્રેરણા આપી. આ પુસ્તકનો આત્મા તમારા સૌના અનુભવોથી જ ઘડાયો છે.

આ પુસ્તકની હસ્તપ્રતને પાનાંઓમાં જીવંત કરનાર ઝેન ઓપસ પબ્લિકેશનનો હું વિશેષ આભારી છું. જેમણે આ વાર્તાના બીજમાં રહેલી સંભાવનાને પારખી અને તેને પુસ્તકનું સ્વરૂપ આપવા માટે મને સતત માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું.

સુગંધ અને શ્રદ્ધા

બ્રહ્મમુહૂર્તનો એ પહોર હતો, જ્યારે અમદાવાદ શહેરની પોળો હજી નિદ્રાના ઘેરા આલિંગનમાં જકડાયેલી હતી. રાત્રિની નીરવતા પરોઢના આછા ભૂખરા રંગમાં ઓગળી રહી હતી અને ક્યાંક દૂર કોઈ મંદિરની ઝાલરનો રણકાર વાતાવરણમાં એક પવિત્રતાનો સંચાર કરી રહ્યો હતો. માણેકચોકની સાંકડી ગલીઓ, જે દિવસે માનવમહેરામણ અને વેપારના ઘોંઘાટથી ધમધમતી હતી, તે અત્યારે એક તપસ્વીની જેમ શાંત અને ગંભીર મુદ્રામાં લીન હતી. પોળનાં મકાનોની બંધ બારીઓ જાણે ઊંડા ધ્યાનમાં સરી પડેલી આંખો જેવી લાગતી હતી અને દરેક ઘરની બહાર લટકતા દીવા હજી રાત્રિના અવશેષોને સાચવીને બેઠા હતા. ક્યાંકથી આવતો કોઈના ખાંસવાનો અવાજ કે પછી દૂધવાળાની કેનની ખણખણાટી જ આ મૌનને તોડતી હતી.

આવી જ એક ગલીના નાકે આવેલી 'હરિભાઈ મસાલાવાળા'ની પેઢીનું જૂનું, ભારેખમ, સાગના લાકડાનું પાટિયું હજી અંધારામાં પોતાની ઓળખ છુપાવીને ઊભું હતું. તેના પર વર્ષોના તડકા-ચોમાસાએ પોતાની નિશાનીઓ છોડી હતી; ક્યાંક રંગ ઊખડી ગયો હતો, તો ક્યાંક લાકડામાં સૂક્ષ્મ તિરાડો પડી હતી. છતાં એ પાટિયું કોઈ વૃદ્ધ પણ ગૌરવશાળી યોદ્ધાની જેમ અડગ ઊભું હતું, જેણે સમયના અનેક પ્રહારો ઝીલ્યા હતા.

એ જ સમયે, ખાદીનો લેંઘો-ઝભ્ભો પહેરેલા, સફેદ વાળ અને ચહેરા પર અનુભવની રેખાઓથી અંકિત થયેલા હસમુખભાઈનાં ડગલાંનો ધીમો પણ મક્કમ અવાજ શાંતિને ભંગ કરતો સંભળાયો. તેમનાં પગલાંમાં કોઈ ઉતાવળ નહોતી, પણ એક પ્રકારની લયબદ્ધતા હતી, જે વર્ષોની આદતથી કેળવાઈ હતી. તેમના હાથમાં પિત્તળની ચાવીઓનો ઝૂડો રણકતો હતો, જેનો અવાજ કોઈ સંગીતકારના હાથમાં રહેલા વાદ્ય જેવો સુમધુર લાગતો હતો. દુકાનના

દરવાજા પાસે આવીને તેઓ ક્ષણભર થંભ્યા. તેમની નજર દુકાનના મહાકાય તાળા પર સ્થિર થઈ.

એ તાળું માત્ર લોખંડનો એક નિર્જીવ ટુકડો નહોતું; એ તો પેઢી દર પેઢીની સાક્ષીરૂપ, અનેક તડકા-છાંયડાની મૌન સાહેદી પૂરતી એક એવી તિજોરી હતી જેની અંદર માત્ર મસાલા નહીં, પણ મહેતા પરિવારની આબરૂ, શ્રમ અને વારસો સચવાયેલાં પડ્યાં હતાં. હસમુખભાઈએ ચાવી લગાવી અને એક મક્કમ બળથી તેને ઘુમાવી. ‘કટ’ કરતો એક કર્કશ પણ પરિચિત અવાજ આવ્યો, જાણે કોઈ વજ્રદાર ચોકીદારે પોતાના માલિકને સલામ ભરી હોય.

તેમણે લાકડાના ભારેખમ બારણાને ધક્કો માર્યો. એક ‘કી...ચ...’ જેવો લાંબો, ઊંડો અવાજ આવ્યો, જાણે દુકાન આખી રાતની નિદ્રા પછી એક લાંબી આળસ મરડી રહી હોય. જેવો દરવાજો ખૂલ્યો, અંદર ભરાઈ રહેલો હવાનો એક પ્રવાહ બહાર ધસી આવ્યો. એ માત્ર હવા નહોતી; એ તો હતો એક પરિમલ, એક સોડમ, એક એવો શ્વાસ જે હસમુખભાઈનાં નસકોરાંમાં પ્રવેશતાં જ તેમના અસ્તિત્વનો ભાગ બની જતો. આ સુગંધ તેમના માટે પ્રાણવાયુ સમાન હતી; એ શ્વાસમાં ભળતાં જ તેમના થાકેલા શરીરને નવી ચેતના મળતી.

આ સુગંધ કોઈ એક વસ્તુની નહોતી. એ એક સંમિશ્રણ હતું. એક જીવંત ઈતિહાસ. જાણે પેઢીઓનો સંવાદ હવામાં તરતો હોય.

એમાં હિંગની ઉગ્ર પણ પવિત્ર તીવ્રતા હતી, જે દુકાનના અસ્તિત્વની જેમ અડગ અને પ્રબળ હતી. એ જાણે આ પેઢીનો પિતામહ હોય, જે પોતાની હાજરી માત્રથી વાતાવરણ પર આધિપત્ય જમાવી લે. એની ગંધ એવી કે જે સારાં-નરસાં તત્ત્વોને દૂર રાખે, એક રક્ષક કવચની જેમ. હસમુખભાઈ માનતા કે હિંગમાં એક સચ્ચાઈ છે, એક પ્રામાણિકતા છે, જે ક્યારેય પોતાનું સ્વરૂપ છુપાવતી નથી. તે સ્વાદમાં ભળે ત્યારે બીજાને ઉન્નત કરે, પણ પોતાની ઓળખ ક્યારેય ન ગુમાવે. તે શીખવતી હતી કે જીવનમાં પોતાનું સત્ય જાળવી રાખવું કેટલું અનિવાર્ય છે.

એમાં હળદરનો સૌમ્ય અને મંગલમય પીળો રંગ ભળેલો હતો. તેની સુવાસ શાંત, સ્નિગ્ધ અને ધરતી જેવી હતી. જાણે ઘરની કોઈ વડીલ સ્ત્રીનો વત્સલ સ્પર્શ, જે દરેક વ્યંજનને માત્ર રંગ જ નહીં, પણ શુદ્ધિ અને આરોગ્ય પણ બક્ષે. હસમુખભાઈ માનતા કે હળદર એ માત્ર મસાલો નથી, એ તો શ્રદ્ધા

છે, જે દરેક શુભ કાર્યમાં મોખરે રહે. એની સુગંધમાં એક આશ્વાસન હતું, એક ભરોસો હતો. તે વેદના પર લેપ બનીને લાગતી અને ભોજનમાં ભળીને મંગળતા પાથરતી. તે શીખવતી હતી કે જીવન ગમે તેટલું ફિક્કું હોય, શ્રદ્ધાનો એક કણ તેને સાર્થક બનાવી શકે છે.

અને પછી હતી મરચાની તીખી, રતુંબડી તાકાત. તેની ગંધમાં એક જોશ હતો, એક જુસ્સો હતો. એ ગંધ શ્વાસમાં જતાં જ શરીરમાં એક ઊર્જાનો સંચાર કરતી. એ સંઘર્ષનું પ્રતીક હતી, જે જીવનને સ્વાદવિહીન થવા દેતી નથી. એ શીખવતી હતી કે જીવનમાં તીખાશ પણ જરૂરી છે, નહીંતર મીઠાશની કિંમત સમજાતી નથી. તેની તીવ્રતા આંખમાં પાણી લાવી દે, પણ તેના વિના જીવનમાં કોઈ સ્વાદ ન રહે. તે જીવનના સંઘર્ષની, ઝઝૂમવાની વૃત્તિની પ્રતિક હતી.

આ ત્રણેયની સાથે ધાણા-જીરુંની માટી જેવી મહેક, તજ-લવિંગની મીઠી તીખાશ અને મેથીની કડવી પણ ગુણકારી સુવાસ એવી રીતે ભળી ગઈ હતી કે જાણે કોઈ કુશળ સંગીતકારે જુદા-જુદા સૂરોને મેળવીને એક દિવ્ય સંવાદ રચ્યો હોય. આ સુગંધ ‘હરિભાઈ મસાલાવાળા’ની ઓળખ હતી. એ કોઈ અત્તરની શીશીમાં ન ભરી શકાય. એ તો વર્ષોની મહેનત, પ્રામાણિકતા અને ગ્રાહકોના વિશ્વાસથી સિંચાઈને બનેલી એક જીવંત અનુભૂતિ હતી.

હસમુખભાઈએ અંદર પ્રવેશીને દીવાલ પર હાથ ફેરવીને વીજળીની ચાંપ પાડી. પીળા બલ્બના આછા પ્રકાશમાં દુકાનનું દૃશ્ય જીવંત થયું. દીવાલો પર લાકડાના મજબૂત ઘોડા, જેમાં કાચની બરણીઓમાં રંગબેરંગી મસાલાઓ સૈનિકોની જેમ શિસ્તબદ્ધ ગોઠવાયેલા હતા. દરેક બરણી પર સફેદ રંગથી લખેલા નામ : હળદર, મરચું, ધાણાજીરું, રાઈ, મેથી... જાણે તેમના હોદ્દા દર્શાવતા હોય. સામેની તરફ, ગાદી-તકિયાવાળી બેઠક, જેનું કાપડ ઘસાઈને પાતળું થઈ ગયું હતું, પણ તેની પર બેસીને થયેલા હજારો સોદાઓની યાદ હજી તાજી હતી. એ બેઠકની પાછળ દીવાલ પર તેમના પિતા સ્વ. હરિભાઈ મહેતાનો હાર ચઢાવેલો ફોટો હતો. ફોટામાં હરિભાઈના ચહેરા પર એક સૌમ્ય પણ દૃઢ સ્મિત હતું, જાણે તેઓ આજે પણ ત્યાં બેસીને બધો વહીવટ જોઈ રહ્યા હોય. તેમની દિનચર્યાનો પહેલો નિયમ હતો – દુકાનની સફાઈ નહીં, દુકાનની પૂજા.

તેમણે ગલ્લા પાસે રાખેલા નાના, લાકડાના મંદિરમાંથી અગરબત્તીનું પેકેટ

કાઢ્યું. દીવાસળી ચાંપી અને અગરબત્તીના છેડા પર જેવો અગ્નિ પ્રગટ્યો, તેમણે તેને ફૂંક મારીને બુઝાવી. હવે તેમાંથી નીકળતો ધુમાડો એક પાતળી, ભૂરી રેખા બનીને હવામાં વિલસવા લાગ્યો. તેની પોતાની એક આગવી, પવિત્ર સુગંધ હતી, જે મસાલાઓની તીવ્ર ગંધમાં ભળીને વાતાવરણને વધુ ગહન અને આધ્યાત્મિક બનાવતી હતી.

હાથમાં અગરબત્તી લઈને તેઓ દુકાનના દરેક ખૂણામાં ફર્યા. ગલ્લા પાસે, મસાલાના ઘોડા પાસે અને છેલ્લે દુકાનના ઉંબરા પર. તેમની આંખો બંધ હતી અને હોઠ ધીમા સ્વરે કોઈ શ્લોક ગણગણી રહ્યા હતા. આ કોઈ દેખાડો નહોતો, આ તેમની આસ્થા હતી. તેમના પિતા કહેતા, “આપણો ગ્રાહક એ જ ભગવાન અને આ આપણો ધંધો એ જ મંદિર. સવારે દુકાન ખોલીએ ત્યારે એ ભાવ રાખવો કે આપણે કોઈ મંદિરના ગર્ભગૃહનાં દ્વાર ખોલી રહ્યા છીએ.” આ શબ્દો હસમુખભાઈના જીવનનો મંત્ર બની ગયા હતા.

પૂજા પૂરી કરીને તેમની નજર દુકાનની મધ્યમાં રાખેલા એક મોટા, પિત્તળના ત્રાજવા પર પડી. એ ત્રાજવું હવે વપરાશમાં નહોતું. તેની જગ્યાએ ઇલેક્ટ્રોનિક વજનકાંટો આવી ગયો હતો, જે કીર્તનના આગ્રહથી વસાવવામાં આવ્યો હતો. છતાં હસમુખભાઈએ એ જૂના ત્રાજવાને શોભાના ગાઠિયાની જેમ ફેંકી નહોતું દીધું. તેમણે તેને એક ઊંચા ઓટલા પર સજાવીને રાખ્યું હતું, જાણે કોઈ રાજવીનું સિંહાસન હોય. રોજ સવારે તેને ભીના કપડાથી લૂછીને ચકચકિત કરવું એ તેમની પૂજાનો જ એક ભાગ હતો.

તેઓ ધીમે પગલે તેની પાસે ગયા. તેમણે પોતાની કરચલીવાળી આંગળીઓ તેના ઠંડા, લીસા પિત્તળ પર ફેરવી. એ સ્પર્શમાં એટલો વહાલ હતો, જાણે કોઈ પિતા પોતાના દીકરાના માથે હાથ ફેરવી રહ્યો હોય. આ ત્રાજવું તેમના માટે માત્ર વજન કરવાનું સાધન નહોતું, એ તો તેમના પરિવારની નીતિમત્તાનો, તેમની પેઢીના સત્યનો, એક ધર્મકાંટો હતો.

આંગળીઓ ફેરવતાં જ તેમની આંખો સામે પચાસ વર્ષ જૂનું એક દશ્ય તરવરી ઊઠ્યું.

તેઓ માંડ દસ-બાર વર્ષના હશે. તેમના પિતા હરિભાઈ ગાદી પર બેઠા હતા અને તેઓ નીચે બેસીને મસાલાનાં પડીકાં વાળી રહ્યા હતા. એક ગ્રાહક હળદર લેવા આવ્યો. હરિભાઈએ ત્રાજવાના એક પલડામાં વજનિયું મૂક્યું અને

બીજામાં ચમચીથી હળદર નાખવા લાગ્યા. જેવું પલડું સહેજ નમ્યું, તેમણે ચમચી પાછી ખેંચી લીધી.

નાનકડા હસમુખે પૂછ્યું, “બાપુજી, સહેજ વધારે આપીએ તો શું ફેર પડે? આપણી દુકાનમાં તો આટલી બધી હળદર પડી છે.”

હરિભાઈએ ત્રાજવા પરથી નજર હટાવીને દીકરા સામે જોયું. તેમની આંખોમાં ગજબની ગંભીરતા હતી. તેમણે કહ્યું, “બેટા, આ ત્રાજવું ખાલી વજન નથી કરતું. આ આપણી આબરૂ તોલે છે. જો આપણે એક રતી ઓછું આપીએ તો એ પાપ છે, અને જો જાણીજોઈને વધારે આપીએ તો એ ધંધા સાથે દગો છે. આપણો ધર્મ છે ‘સમતોલ’ રહેવાનો. જે દિવસે આ ત્રાજવાનું પલડું આપણી નિયતને કારણે ઝૂકશે, તે દિવસે સમજજે કે આપણી પેઢીનું પુણ્ય ઓછું થવા માંડ્યું છે. ધંધામાં લક્ષ્મી આવે એ સારી વાત છે, પણ એ નીતિના માર્ગેથી આવવી જોઈએ. બેઈમાનીથી કમાયેલો રૂપિયો દીવા જેવો હોય છે, શરૂઆતમાં અજવાળું આપે પણ અંતે ઘર બાળી નાખે.”

એ દિવસે સમજાયેલી એ વાત હસમુખભાઈના હૃદયમાં કોતરાઈ ગઈ હતી. એ ત્રાજવું તેમના માટે ન્યાયનું, પ્રામાણિકતાનું અને સંતુલનનું પ્રતીક હતું. આજે પણ જ્યારે તેઓ કોઈ દ્વિધામાં હોય, ત્યારે આ ત્રાજવા સામે આવીને ઊભા રહેતા. જાણે એ નિર્જીવ વસ્તુ તેમને સાચો માર્ગ બતાવશે. એ ત્રાજવું માત્ર માલ નહોતું તોલતું; એ શ્રદ્ધા, નિયત અને આબરૂને તોલતું હતું.

તેમણે એક ઊંડો શ્વાસ લીધો. એ શ્વાસમાં મસાલાની સુગંધ, અગરબત્તીનો ધુમાડો અને પિતાની શિખામણ ભળેલી હતી.

“ધંધો એ જ ધર્મ.” તેઓ ધીમેથી બબડ્યા.

આ વાક્ય તેમના માટે માત્ર કહેવત નહોતી, જીવનશૈલી હતી. વેપારમાં નફો જરૂરી હતો, પણ નફા કરતાં વધુ જરૂરી નીતિ હતી. ગ્રાહક સાથેનો સંબંધ માત્ર લેવડદેવડનો નહોતો, પણ વિશ્વાસનો હતો. આ જ સિદ્ધાંતો પર હરિભાઈએ આ પેઢી ઊભી કરી હતી અને હસમુખભાઈએ તેને સાચવી હતી.